

ภาษา ศาสนา และปรัชญาสู่ความหมายแห่งพุทธศิลป์

พระครูสิริรัตนานุกวัตร (ทวี จานวโร), ผศ.,ดร.

หัวหน้าสาขาวิชาศาสนาและปรัชญา

วิทยาลัยสงฆ์พุทธชินราช พิษณุโลก

ตอนที่ ๑ ว่าด้วยเรื่องภาษาศาสตร์

ผู้เขียนเลือกที่จะเขียนเกี่ยวกับภาษาศาสตร์ที่ใช้ในศาสนาและปรัชญาเพราะต้องการที่แสดงจุดเด่นในการใช้คำศัพท์ภาษาทางศาสนาและปรัชญาที่เห็นว่าดี และมีประโยชน์ ดังต่อไปนี้

๑. Education - การศึกษา

คำว่าศึกษา ตามความเข้าใจของเรา ๆ ท่าน ๆ แล้ว ก็คือการศึกษาเรียนรู้ด้วยการแสวงหาสิ่งใหม่ ๆ เข้ามาสู่จิต ทำให้จิตวิเคราะห์หรือออกไปตามการปรุงแต่งของจิต แต่ถ้าถือตามความหมายที่อิงตำราต่าง ๆ แล้ว ก็คือการอบรม การได้รับคำสอน การยอมรับฟัง ภาษาอังกฤษใช้คำว่า education ภาษาลาตินใช้ คำว่า educatum โดยแยกเป็น e (out of) แปลว่าออกมา ปรากฏออกมา นำออกมา หมายถึงผู้สอนหรือครูถ่ายทอดความรู้ และคำว่า duco (to lead) แปลว่า การนำเข้าไป การบรรจุเข้าไป การใส่เข้าไป การมอบให้ไป หมายถึงผู้ศึกษารับเอาความรู้ที่ครูถ่ายทอดออกมา เมื่อรวมคำแปลแล้วจึงได้ว่า การถ่ายทอดความรู้ของครูให้แก่ศิษย์

๒. Training - สึกษา / การอบรม / การศึกษา

คำที่มีความหมายเดียวกันคือ training แปลว่าการอบรม ใช้ในภาษาบาลีว่า สึกษา ซึ่งแปลว่าการศึกษา ซึ่งตรงกับคำแปลข้างต้นนี้ นั่นคือการศึกษาเรียนรู้ และปฏิบัติด้วยการฝึกหัดอบรมกาย วาจา จิตใจ และปัญญา เราจะคุ้นกับฉายาพระภิกษุอยู่เสมอว่า สึกษกาโม แปลว่าผู้ใคร่ต่อการศึกษาหรือผู้รักที่จะรู้ ซึ่งตรงกับคำนิยามของปรัชญาที่ว่า love of wisdom คำว่า สึกษา มาจากคำในพระพุทธศาสนา คำว่า พระพุทธศาสนาเป็นระบบของศาสนา เรียกตามการค้นพบความรู้ การเห็นความจริงของพระพุทธเจ้า ในฐานะผู้สถาปนาศาสนา คำว่า พระพุทธเจ้าไม่ใช่พระนามจริง หากแต่เป็นสมัญญานามหรือคุณลักษณะที่ปฏิบัติได้ เป็นการเรียกตามอาการที่เป็น ที่ได้ ที่ปฏิบัติ ถือเป็นพุทธคุณลักษณะ ผู้เขียนติดใจนักปราชญ์พุทธศาสนาชาวญี่ปุ่นคนหนึ่งคือ Janjiro Takakusu ได้กล่าวไว้ในหนังสือชื่อ The Essential of Buddhist Philosophy ว่า คำสอนของพระพุทธศาสนานั้นสรุปลงได้ในคำว่าสึกษา เรียกเต็ม ๆ ว่า ไตรสึกษา (the Threefold Training) ซึ่งมีองค์ประกอบ ๓ องค์คือ องค์แห่งศีล องค์แห่งสมาธิและองค์แห่งปัญญา ทั้งสามนี้มีหน้าที่ต่างกันคือ องค์แห่งศีลมีหน้าที่ควบคุมพฤติกรรมทางกายและทางวาจา องค์แห่งสมาธิ ควบคุมพฤติกรรมทางจิต และองค์

แห่งปัญญา มีหน้าที่ภาวนาให้รู้ความจริงจนสามารถกำจัดอวิชชาได้หมดด้วยแสงสว่างคือปัญญา ดังคำว่า ปัญญา โลกสมิ ปชฺโชโต ปัญญาเป็นแสงสว่างในโลก

ในเมื่อพระพุทธศาสนาเป็นศาสนาแห่งการศึกษาตามคำสรุปของไตรสิกขาแล้ว ก็แสดงว่าทุกคนที่เป็นพุทธศาสนิกชนก็อยู่ในฐานะผู้ศึกษาทั้งหมดและศึกษาตลอดชีวิตด้วย ประเด็นนี้ก็สอดคล้องกับพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2542 กำหนดให้สังคมไทยเป็นสังคมแห่งการเรียนรู้ตลอดชีวิต แม้ว่าคุณแก่แล้วจะไปเรียนในชั้นเรียนอย่างเด็ก ๆ ไม่ได้ก็จริง แต่โดยฐานะของชาวพุทธแล้ว ต้องเป็นชีวิตที่ศึกษาโดยปริยาย

๓. Right - สัมมา / ชอบ / ถูกต้อง / เป็นธรรม

คำที่นำศึกษา และทำความเข้าใจอีกคำหนึ่งก็คือ สัมมา ซึ่งแปลว่าชอบ ใช้กับมรรคมืองค์แปด เช่นว่า สัมมาทิฏฐิ เห็นชอบ สัมมาสังกัปปะ คิดชอบ ฯลฯ คำว่า ชอบ ในที่นี้ไม่ได้หมายถึง รัก นิยม ชมชื่น หากแต่แปลว่า ถูกต้อง ซึ่งเป็นการถูกต้องตามความเป็นจริง คำว่า สัมมา นี้ ใช้กับภาษาอังกฤษว่า Right แปลว่า ถูกต้อง ซึ่งถูกต้องตามกรอบมรรคมืองค์แปด อย่างในคำว่า Right View = สัมมาทิฏฐิ, Right Thought = สัมมาสังกัปปะ Right Speech = สัมมาวาจา เป็นต้น สัมมาทิฏฐิ คำแรกนี้แปลว่าเห็นชอบก็คือเห็นถูกต้องตามหลักอริยสัจ ตามหลักไตรลักษณ์ ตามหลักปฏิจ--สมุพบาทและตามหลักกรรม คำว่า Right คำแปลพื้น ๆ จะแปลว่า ขวา มือข้างขวา ซึ่งตรงกันข้ามกับมือข้างซ้าย อีกความหมายหนึ่ง คำว่า ขวา แปลว่า ฝ่ายตั้งรับ ฝ่ายเสนอ หรือมีความเห็นลงรอยกับคนส่วนใหญ่ มองโลกเป็นบวก หรือที่เรียกว่า เอียงขวา ซึ่งตรงกันข้ามกับ คำว่า เอียงซ้าย ใช้เปรียบเปรย กับคนหัวรุนแรงไปตามแรงความคิดเห็นของตน ยอมใครไม่ได้ มองโลกเป็นลบ

๔. Enlightenment - การตรัสรู้/การรู้แจ้งด้วยปัญญาญาณ/การกำจัดความมืดคืออวิชชา

เราได้ยิน คำว่า ตรัสรู้ นี้เสมอที่กล่าวถึงพระพุทธเจ้า หรือจะกล่าวสรรเสริญพระพุทธเจ้าว่าเป็นพุทธโฆ คือ ผู้รู้ ผู้ตื่น ผู้เบิกบาน เป็นสัมมาสัมพุทธโฆ ผู้ตรัสรู้เองโดยชอบ คำนี้ถูกกล่าวถึงวันละนับครั้งไม่ถ้วน จากการสวดมนต์ของชาวพุทธทั่วประเทศ แต่ถ้าถามว่า คำว่า ตรัสรู้ คืออะไร จะให้นิยามเป็นภาษาพูดภาษาเขียนอย่างไรดี ถ้าเราบอกว่าตรัสรู้ คือรู้ความจริง ซึ่งโดยทั่วไปก็รู้เหมือนกัน ทำไมไม่ใช้ คำว่า ตรัสรู้ ละ คำตอบก็คือ คำว่า ตรัสรู้ นั้น ใช้กับพระพุทธเจ้าเท่านั้น ไม่ใช้กับพระอรหันต์อื่น ๆ ซึ่งพระอรหันต์จะใช้ คำว่า บรรลุธรรม หรือบรรลุพระอรหันต์ ภาษาอังกฤษใช้คำว่า attainment พระพุทธเจ้าเป็นพระอรหันต์เหมือนกัน แต่เป็นพระอรหันต์ชนิดสัมมาสัมพุทธะ ใช้คำว่า ตรัสรู้ (Enlightenment) คำว่า Enlightenment นี้ เป็นคำที่ควรหยิบยกมาทำความเข้าใจว่ามีที่มาอย่างไร

En	เป็นพีริฟิค คือคำนำหน้า มีความหมายว่าทำให้....
light	เป็นธาตุ แปลว่า สว่าง
en	เป็นปัจจัย แปลว่า ทำให้
ment	เป็นปัจจัย แปลว่า การ, ความ

เมื่อรวมคำแล้ว แปลว่าการทำให้เกิดแสงสว่าง ดังนั้น คำว่า ตรัสรู้ จึงนิยามได้ว่า การทำให้เกิดปัญญาที่เปรียบด้วยแสงสว่าง (ปัญญา โลกสมิ ปชฺโชโต)

พระพุทธเจ้าเปรียบปัญญาด้วยแสงสว่าง ซึ่งคำว่า สว่าง คำนี้ไม่ใช่ธรรมดาทั่วไป หากแต่หมายถึงสว่างส่องที่มีดีที่เปรียบด้วยความไม่รู้ (อวิชชา) หรือกำจัดอวิชชาคือความมืดให้สิ้นไปแล้ว จึงจะเห็นความจริงที่แท้ตามที่เป็น (as it really is) มาถึงตรงนี้ให้เราถอยกลับไปถึงปฏิจจสมุปบาท ซึ่งมีสิบสององค์ประกอบเริ่มต้นด้วย คำว่า อวิชชา ตามด้วยสังขาร วิญญาณ นามรูป สฬายตนะ ผัสสะ เวทนา ตัณหา อุปาทาน ภพชาติ ชรามรณะ หลักธรรมนี้เป็นความสัมพันธ์ภาพที่เป็นเหตุเป็นผลต่อกัน ถ้าเป็นชีวิตของเรา ก็ตอบได้ว่า เริ่มต้นจากอวิชชา ถ้าอวิชชา มีองค์ประกอบอื่น ๆ ก็มีตาม ถ้าอวิชชาไม่มี องค์ประกอบอื่น ๆ ก็ไม่มี ดังนั้น การที่เราจะตัดกรรมแห่งวงจรกำเนิดนี้ได้ ต้องตัดที่อวิชชา ซึ่งถือเป็นกิเลสที่ต้องเอาชนะด้วยเหตุนี้ เป้าหมายสูงสุดของพุทธศาสนา คือนิพพาน แต่การที่จะบรรลุถึงนิพพานได้นั้นต้องปฏิบัติตามมรรคมีองค์แปดให้ครบถ้วน เมื่อปฏิบัติครบแล้วก็จะเข้าสู่ภาวะนิพพานไม่กลับมาสู่สังสารวัฏ (Rebirth) มีวงจรชีวิตอีก ตราบใดที่กลับมาถือกำเนิดอีก ตราบนั้นต้องมีทุกข์ ดังคำว่า ชาติปิ ทุกขา (การเกิดเป็นทุกข์) ความดังกล่าวนั้น เราจะได้ยินนักปราชญ์กล่าวเสมอว่า พุทธศาสนาสอนอยู่สองเรื่องคือทุกข์กับความดับทุกข์ จะเห็นว่าพระอรหันต์ชั้นอนาคามี พระอรหันต์จะไม่กลับมาเกิดอีก (Non-Returner) คำว่า ดับทุกข์คือดับวงจรชีวิตอย่างถาวร เข้าสู่ภาวะสุขที่นิรันดร์ (นิพพาน ปรม สุข)

ตอนที่ ๒ ว่าด้วยเรื่องภาษาปรัชญา

การเลือกคำศัพท์ทางปรัชญาขึ้นมาเขียนนี้ มีมูลเหตุตรงที่ใช้คำนั้นๆ ยังไม่หนึ่ง อธิบายยาก และหาศึกษาได้ลำบาก ประการสำคัญคือ เพราะเห็นว่าดี มีประโยชน์ คำดังกล่าว คือ

asceticism - พรตนิยม

ภาษากรีกใช้ คำว่า asketikos ผู้ที่บำเพ็ญพรต ในความหมายทั่วไป คือ ทรรศนะที่มนุษย์หักห้ามธรรมชาติของเขาคือทำได้ยากยิ่ง คือ ทำในสิ่งที่ใคร ๆ ทำได้ยาก มีคำอธิบายว่า

๑. เรื่องที่ยาก คือ มนุษย์ควรปฏิเสธความต้องการที่ตรงกันข้ามนั้นทั้งหมดโดยไม่มีข้อยกเว้น
๒. เรื่องที่ง่าย คือ มนุษย์ควรปฏิเสธความต้องการพื้นฐานทางร่างกายเท่านั้น (มีความต้องการทางโลกีย์ มีกามตัณหา มุ่งมั่นความรู้สึกสัมผัส) ความต้องการทางเนื้อหนังเหล่านี้ต้องกำจัด

ออกไป ในวิธีนี้เท่านั้นที่วิญญาณจะเป็นอิสระเข้าถึงคุณธรรมและช่วยให้พ้นทุกข์ทั้งหลาย ความหมายของการบำเพ็ญพรตนิยมทั้งสองประการข้างต้นนั้นจะสัมพันธ์อยู่กับความบริสุทธิ์แห่งชีวิต(พรหมจรรย์) ความมัธยัสถ์ ความเรียบง่าย การอยู่ในโอวาท การสละทิ้งด้วยการไม่มีอะไร ความอดอาหาร ความมีระเบียบวินัย การสารภาพบาป การทรมานร่างกาย การมีชีวิตที่สันโดษและไต่ตรง และสัมพันธ์อยู่กับการบังคับหักห้ามตนเอง

animism - วิญญาณนิยม

ภาษากรีก ใช้คำว่า anemos แปลว่า ชก พัด ดี ต่อย หรือหายใจเข้าออก หรือสิ่งที่หายใจ อีกคำหนึ่ง แปลว่า ลม ส่วนภาษาลาติน เป็นคำว่า animus แปลว่า หายใจ วิญญาณ หลักแห่งชีวิต มีคำอธิบายว่า

๑. เป็นความเชื่อที่ว่าสิ่งทั้งปวงมีชีวิตอยู่
๒. ความเชื่อในความเป็นจริงของวิญญาณดำรงอยู่ภายในสิ่งทั้งปวงและแพร่กระจายอยู่ในสิ่งทั้งหมด มีมนุษย์ สัตว์ดิรัจฉาน หิน แม่น้ำ ต้นไม้ พื้นดิน ดวงจันทร์ ดวงดาว อันเนื่องมาจากพลังงานที่ควบคุมของมัน
๓. ความเชื่อที่ว่า มีสิ่งที่มองไม่เห็น สัมผัสไม่ได้ เป็นวิญญาณที่เป็นอสสารซึ่งเป็นพื้นฐานอยู่ชั้นใต้ชีวิตต่างจากรูปร่างทางสสาร สิ่งนี้จะฝังอยู่ภายในเป็นนิสัยและทำให้ร่างกายเป็นสาเหตุที่จะปฏิบัติตัวเอง
๔. จักรวาลวิทยาสัมยโหราณ ความเชื่อที่ว่า จักรวาล คือโลกของเราเป็นเช่นเดียวกับทะเล ฟากฟ้าหรือกายสวรรค์ (heavenly bodies) คือมีวิญญาณอมตะซึ่งเป็นแหล่งแห่งความเคลื่อนไหว และเปลี่ยนแปลง มีความคิดที่เป็นการปกครองโดยลำดับชั้นของวิญญาณที่ผูกติดกับระดับชีวิตต่าง ๆ
๕. ในทางอภิปรัชญา การมองที่ว่า ความมีอยู่ (ภาวะหรือสัจ จักรวาล) ในฐานะทั้งหมดเป็น สิ่งมีชีวิต หรือมองว่ามีพลังงานชีวิตที่สันเป็นจิ้งหะหรือมีเจตจำนงที่เชื่อมต่อกันอย่างสนิทกับการขับเคลื่อนกระบวนการและทิศทางของความมีอยู่นั้น จักรวาลในตัวมันเองเป็นทั้งมีชีวิต สิ่งทั้งหมดที่ก่อเกิดขึ้น ทั้งถูกฉีดใส่เข้าไปด้วยกฎแห่งชีวิตภายใน
๖. ในทางญาณวิทยา เป็นความเชื่อในนิสัยธรรมชาติของมนุษย์ที่จะวางแผนคุณลักษณะชีวิตของมนุษย์ ไม่มีความแท้จริงที่ไร้ชีวิต และมีชีวิตภายนอก ในความคิดยุคแรก ๆ มีตัวอย่างว่า ต้นไม้ แม่น้ำ ดวงจันทร์เป็นที่เชื่อกันว่ามีเจตจำนง มีความรู้สึก มีความคิด และมีเจตนาารมณณ์ทุกรูปแบบของวิญญาณนิยม (animism) ไม่เป็นมานุษยรูปนิยม คือทรรศนะที่ถือเอารูปและลักษณะของมนุษย์ไปใส่ในสิ่งที่มีใช้มนุษย์ เช่นพระเป็นเจ้า พระอินทร์ แม่ธรณี เนื่องจากว่าในวิญญาณนิยม วัตถุประสงค์อาจจะมีคุณสมบัติชีวิตโดยไม่มีรูปแบบของมนุษย์อยู่เลย วิญญาณนิยมเช่นนั้นเกิดขึ้นในหลายพื้นที่ของภาษา

egoism - อัตตานิยม

๑. คติที่ถือความรักตนเองที่มากเกินไปจนเกินไป หกมุ่นกับตนเอง และอ้างถึงตนมากเกินไปต่อความรู้ ต่อประสบการณ์ ต่อวิธีการกระทำ ต่อประเพณี หรือต่อความเชื่อ

๒. ความพึงพอใจตนเอง ความเชื่อว่า เป้าหมายของชีวิตต้องก่อให้เกิดความพึงพอใจ (ความสุข) เพื่อตนเอง เนื่องจากว่า มนุษย์โดยธรรมชาติแล้วเป็นคนเห็นแก่ตัวเอง แสวงหาเพื่อตนเอง สนใจตนเอง เป็นคนที่รักตนเอง (ในรูปแบบที่แข็งแกร่งแห่งอัตตานิยม มนุษย์ทำให้ความปรารถนาและความสนใจของตนสมบูรณ์แม้คนอื่นจะเสียหาย)

philosophy of religion - ปรัชญาศาสนา

ประเด็นสำคัญที่ศึกษากันในคำว่าปรัชญาศาสนา คือขอขยายที่ว่า

๑. คำจำกัดความของศาสนา
๒. ความคิดเห็นเรื่องพระเจ้าที่หลากหลาย
๓. คำจำกัดความของพระเจ้าและคุณลักษณะของพระองค์
๔. ข้อพิสูจน์สำหรับความมีอยู่ของพระเจ้า ซึ่งมีความหลากหลายและความสมเหตุสมผล
๕. ความหมายและความสัมพันธ์ร่วมกันแห่งศรัทธา เหตุผล การวิวัฒนาการของพระเจ้า การยึดถือด้วยศรัทธาเท่านั้น
๖. ธรรมชาติ คุณค่าและความสมเหตุสมผลแห่งรหัสยลัทธิและประสบการณ์ทางศาสนา
๗. ความหมายและการใช้ภาษาศาสนา
๘. อมตภาพแห่งชีวิต
๙. แหล่งกำเนิดและมาตรการลงโทษของศีลธรรมในความคิดทางศาสนา
๑๐. ความสัมพันธ์ระหว่างโบสถ์คริสต์กับรัฐ ปรัชญา กับศาสนา วิทยาศาสตร์กับศาสนา
๑๑. มีเป้าหมายทางจักรวาลอันศักดิ์สิทธิ์หรือไม่

The Mean (Aristotle) – การปฏิบัติที่เป็นกลาง (โดยอริสโตเติล)

กฎการปฏิบัติที่เป็นกลางของอริสโตเติล หรือวิธีการของอริสโตเติล บางครั้งเป็นวลีคำว่า สุวรรณมรรคา (Golden Mean) ร่วมกับความพอดี การควบคุมตัวเอง การหลีกเลี่ยงจุดสุดโต่งข้างใดข้างหนึ่ง หลักการทางจริยธรรมที่คุณธรรมมีส่วนประกอบสำคัญอยู่ในการปฏิบัติตามกรรมบถที่ใดที่หนึ่งระหว่างจุดสุดโต่งที่มากเกินไปกับน้อยเกินไป ตัวอย่าง จะหลีกเลี่ยงความกล้าหาญแบบบ้าบิ่น เกินพอดี และความขี้ขลาด ความขวยเขิน (แบบมีปมด้อย) ต่อสู่ความสมดุลง่ายๆ (ความดีทางศีลธรรม คุณธรรม) ระหว่างความมีมากที่ สุดโต่ง ที่เกินพอดีกับความขาดแคลน ทำให้สำเร็จได้ โดยอาศัยการศึกษา การฝึกฝนและความรู้จากประสบการณ์เท่านั้น ข้อปฏิบัติที่เป็นกลางไม่มีจุด

ศูนย์กลางที่สูงที่สุด แต่เป็นบางสิ่งบางอย่างที่ปรับปรุงได้และเปลี่ยนแปลงได้ ข้อปฏิบัติที่เป็นกลางไม่ใช่เป็นลักษณะคณิตที่คงที่หรือเป็นเชิงปริมาณ แต่เป็นลักษณะสัมพันธ์ต่อเหตุการณ์และมีบุคลิกลักษณะรวมอยู่ด้วย ตัวอย่าง ในช่วงของสงคราม เราจะคาดหมายวิธีกล้ำหาญอย่างมากที่สุดโง่งงของทหารและความซื่อซลาด

mysticism - รหัสยลัทธินิยม

ภาษากรีก ใช้คำว่า mysterion มาจากคำว่า mystes แปลว่า สิ่งที่เราเริ่มในเรื่องความเป็นรหัสยะหรือความลึกลับแห่งความเป็นจริงที่แท้จริงกว่า มีคำอธิบายว่า

๑. ความเชื่อที่ว่า อันติมสัจ เกี่ยวกับความเป็นจริงได้มาทั้งไม่ใช่ด้วยประสบการณ์ปกติทั้งไม่ใช่ด้วยสติปัญญา แต่ได้มาโดยประสบการณ์อันรหัสยะ หรือโดยสหัญญาณอันรหัสยะโดยไม่มีเหตุผล ธรรมชาติแห่งความเป็นจริงเป็นสิ่งอธิบายไม่ได้และประสบไม่ได้ในวิธีประสบการณ์ธรรมดาใด ๆ และที่ประกอบด้วยเหตุผล

๒. ประสบการณ์ที่ไม่ประกอบด้วยเหตุผลและไม่ปกติของความเป็นจริงที่รวมด้วยทั้งหมด (หรือความเป็นจริงที่เหนือโลก) ด้วยวิธีที่ว่า การแยกตัวตนปรากฏออกด้วยความเป็นจริงนั้น โดยปกติแล้วถือว่าเป็นแหล่งหรือเป็นพื้นฐานสำหรับความเป็นมีอยู่ของสรรพสิ่ง รหัสยลัทธิเชื่อว่า ความรู้ที่มีเหตุผลจะเน้นความแตกต่าง ความเด่น การแยกแยะ ความเป็นส่วนบุคคล ความรู้นี้จะบิดเบือนความเป็นจริง เพราะฉะนั้น ก็จะเป็นมายา

ตอนที่ ๓ ว่าด้วยเรื่องศิลป์+ศาสตร์

อนึ่ง ประเด็นการตรัสรู้ดังกล่าวไว้ในตอนที่ ๑ นั้น ทำให้เราต้องคึกความรู้ขึ้นอีกอย่างหนึ่ง คือ รูปคบเพลิงและรูปกันหอยบนพระเศียรของพระพุทธรูป ถ้ามองว่า มีไว้ทำไม เพื่ออะไร เรื่องนี้ไม่ใช่เป็นเพียงศิลป์เท่านั้นหากแต่เป็นศาสตร์ด้วย ที่ว่าเป็นศิลป์นั้น คือให้เกิดความสวยงาม ดูสบายตา ที่ว่าเป็นศาสตร์นั้นคือศาสตร์ที่ถ่ายทอดผ่านสัญลักษณ์หรือตัวแทนอะไรสักอย่างหนึ่งบนพื้นฐานของความจริงที่เป็นหรือที่ได้ รูปคบเพลิงที่วามนี้หมายถึงแสงสว่าง ซึ่งหมายถึงปัญญา เหมือนหนึ่งจุดเทียนตั้งไว้ที่มีดแล้วอยู่ไกล ๆ มองไป บริเวณนั้นจะเห็นรัศมีแห่งแสงสว่างพวยพุ่งเป็นวงรอบ โดยเน้นถึงแสงสว่างแห่งปัญญาที่ทำลายความมืดคืออวิชชา นั่นเอง ส่วนรูปกันหอยรอบ ๆ พระเศียรนั้น หมายถึง ศิล สมาธิ ที่มีมากมาย ส่วนอื่น ๆ จะเห็นว่า พระพุทธรูปปฏิมาจะมีเนตรทอดลง หมายถึง การสำรวมอินทรีย์ (ปาฏิโมกฺข จ สัมโธ) นิ้วพระหัตถ์และพระบาทเสมอกัน หมายถึง ความเมตตา กรุณาต่อสรรพสัตว์ที่เท่าเทียมกัน เป็นอภัยปัญญา รักไร้ขอบเขตจำกัด (universal love) พระหัตถ์ข้างซ้ายวางราบบนตัก ข้างขวาวางบนเข่า มาจากการที่พระองค์ตกใจสะดุ้งมารแล้วยกพระหัตถ์ขึ้น

ทำนองโบทพระหัตถ์ให้หม่อมมาร แล้ววางลงบนเขาไม่กลับประสานสมาธิดั้งเดิม เรียกปางนี้ว่า มารวิชัย หรือปางสะดุ้งมาร มีพระพุทธรชินราชเป็นตัวอย่างของปางมารวิชัย

หลักคำสอนทางพุทธศาสนานั้นแยกเป็นหลักธรรมที่พึงปฏิบัติ คือ หลักศีลหรือวินัยที่ต้องปฏิบัติตาม และหลักแห่งการค้นคว้าหาแหล่งความรู้ การได้ความรู้ที่ถูกต้อง เป็นจริง หลักการนี้จัดได้เป็นไตรสิกขา มีความหมายสื่อถึงการฝึกหัดสามด้าน (threefold training) กล่าวคือฝึกหัดทางกายด้วยศีล ฝึกหัดทางจิตด้วยสมาธิ และพัฒนาให้เห็นความจริงด้วยปัญญา ดังกล่าวมาข้างต้น ในตอนนี้ใครจะกล่าวถึงพุทธศิลป์ จะเป็นสื่อถึงพุทธศาสตร์อย่างไร

พุทธศิลป์สู่พุทธศาสตร์

ตามหัวข้อที่กล่าวข้างต้นนั้น สามารถศึกษาส่วนใดก่อนก็ได้ นั่นคือ จะศึกษาพุทธธรรมเข้าไปหาศิลป์หรือจะศึกษาจากศิลป์เข้าไปหาหลักพุทธธรรมก็ได้ (Dhamma through Arts or the Arts through Dhamma) ตัวอย่างของการศึกษาศิลปะเข้าไปหาหลักธรรม คือ

๑. พระเศียรของพระพุทธรูปปฏิมา บนยอดเศียรนั้นจะเป็นพุทธศิลป์ อันจะสื่อถึงพุทธศาสตร์โดยมีลักษณะเปลวไฟที่กำลังลุกโชติช่วง ธรรมดาดไฟที่ลุกนั้นย่อมสว่างในที่มืด เปลวไฟที่พวยพุ่งบนเศียรพระพุทธรูปนั้น หมายถึง ปัญญาที่เปรียบด้วยแสงสว่าง ดังคำบาลีว่า ปญญา โลกสมิ ปชฺโชโต แต่ปัญญาในที่นี้หมายถึงวิชาความรู้ ที่จะไปกำจัดอวิชชา คือ ความไม่รู้ที่เปรียบด้วยความมืด

๒. บริเวณพระเศียรจะมีปุ่มก้นหอยนั้น หมายถึง ศิลปสมาธิ ในฐานะที่เป็นฐานที่หนาแน่น ที่คนในสังคมต้องปฏิบัติตามหลักศีลให้เกิดหลักประกันชีวิตและทรัพย์สิน

๓. พระกรรณของพุทธรูปปฏิมาที่เรียวยาวนั้น มีความหมายสื่อว่า หนัก หรือยึด ธรรมดาดายางวง เมื่อถ่วงของหนักจะยึดออกมายาว แต่ใบพระกัณณที่ยึดออกมานั้นหมายถึงหนักแน่นในการรับฟัง ปัญหา คำฟ้อง ร้องเรียน และไม่เอนเอียง สายไปมาตามกระแสนิยม หากแต่ว่าหนักแน่นด้วยการ ชั่งตวงให้ความสมดุล ไร้อคติเพราะรักขอบพอกัน เพราะโกรธ เพราะหลง ในลักษณะเดียวกันนี้คือ ปลายพระหัตถ์กับพระบาทจะเสมอกัน ซึ่งหมายถึง เมตตาและกรุณาที่มีต่อสรรพสัตว์ที่เท่าเทียมกัน แม้แต่ศัตรูผู้ปองร้าย มีพระเทวทัต องคูลีมาล เป็นต้น โดยไม่ถือโทษโกรธเคือง

๔. ชุ่มเรือนแก้ว ถือว่าเป็นเอกลักษณ์ของพระพุทธรชินราช ที่สำคัญคือบนฐานชุ่มเรือนแก้ว สองข้างซ้ายขวานั้น จะมียักษ์สองตน คือ ท้าวเวสสุวรรณ และท้าวอาพวกยักษ์ โดยที่ ท้าวเวสสุวรรณ นั้น ทำหน้าที่อารักขา เป็นยามเฝ้าความปลอดภัยถวายพระพุทธรชินราช มีอาวุธประจำกาย คือ ไม้กระบองประจำอยู่ด้านซ้าย ด้วยเหตุนี้ จึงเป็นที่มาของไม้ตะบองตำรวจ ส่วนท้าวอาพวกยักษ์

ถวายความปลอดภัยอยู่ด้านขวา มีอาวุธประจำกายคือผ้าโพกศีรษะ ซึ่งผ้าโพกนี้เป็นผ้าขลังศักดิ์สิทธิ์ ลงเลขยันต์ จึงเป็นที่มาของผ้ายันต์

ตอนที่ ๔ ว่าด้วยเรื่องเทศกาล สู่ พุทธธรรม

คติธรรมจากเทศกาลสงกรานต์

การศึกษาพุทธธรรมผ่านเทศกาลสงกรานต์ คือ เทศกาลสงกรานต์นี้เป็นแหล่งศึกษาจริยธรรม ได้เป็นอย่างดีประการหนึ่ง คือ

ปัญหาสามราศี ซึ่งเป็นปัญหาราคาแพงมากชนิดที่ว่าใช้หัวเป็นเดิมพันทีเดียวโดยกรมบาล กุมารกับท้าวภิลพรหมทลายปัญหาสามราศีกัน ถ้าใครตอบได้ อีกคนหนึ่งต้องตัดศีรษะตนเองถวาย ความรู้กัน ในที่สุดกรมบาลกุมารตอบได้ ท้าวภิลพรหมก็ยอมตัดศีรษะของตน โดยปัญหานั้นมีอยู่ว่า

ตอนเช้า ราศีอยู่ที่ไหน

ตอนบ่าย ราศีอยู่ที่ไหน

ตอนค่ำ ราศีอยู่ที่ไหน

ตอบว่า ตอนเช้าราศีอยู่ที่หน้า ฉะนั้น คนต้องล้างหน้าแปรงฟัน ขัดสี ฉวีวรรณ แต่งองค์ทรงเครื่อง ด้วยเสื้อผ้าอาภรณ์ให้เรียบร้อยก่อนออกจากบ้าน หากเป็นสตรีต้องมีเรือนสาม น้ำสี

ตอนบ่าย ราศีอยู่ที่อก ฉะนั้น คนจึงใช้น้ำเย็นลูบอก เพื่อระงับดับโกรธ ซึ่งเป็นลักษณะร่างกาย ร้อนใจที่จะร้อนไปตามอากาศ

ตอนค่ำ ราศีอยู่ที่เท้า ฉะนั้น คนจึงต้องล้างเท้าก่อนเข้านอน หาไม้แล้วเท้าที่เประเอื้อน โคลนตม ดิจดูจจาระปัสสาวะจะแปดเปื้อนที่นอนหมอนมุ้งของตน ซึ่งจะเพาะพันธุ์เชื้อโรคเข้าสู่ ร่างกาย

เมื่อศึกษาจากคำตอบจึงทำให้เข้าใจว่า ปัญหาสามราศีนี้ไม่ใช่ปัญหาอันลึกกลับใด ๆ หากแต่ เป็นปัญหาจริยธรรม ซึ่งจะสร้างวินัยแก่เด็ก ให้รักสะอาด มีสุขพลานามัยต่อตนเอง

คติธรรมจากผีตาโขน

คติผีตาโขนในเทศกาลสงกรานต์ ก็คือ การแสดงผีตาโขน (น่าจะแผลงมาจากผีตาคน หรือผีคน เป็นๆ) เรื่องมีอยู่ว่า เมื่อถึงเทศกาลสงกรานต์บางท้องถิ่น เช่น อำเภอชาติตระการ บางหมู่บ้าน จะมีการละเล่นเทศกาลสงกรานต์ โดยตอนกลางวันหนุ่มสาวจะนำน้ำอบ น้ำหอมมาสร้างพระพุทธรูปในวัด และสร้างน้ำพระสงฆ์ เมื่อถึงเวลากลางคืนหนุ่มสาวก็ประดิษฐ์ปราสาทดอกไม้ขนาดใหญ่ หามแห่ ไปรอบ ๆ วิหารในวัด ผู้คนทั้งหลายก็แห่แหนกันด้วยความสนุกสนาน มีเต้น ฟ้อน รำ อำเพลงกัน

ขณะที่คนกำลังสนุกอยู่นั้น ผีตาโขนก็ปรากฏกายด้วยรูปร่างประหลาด หน้ายักษ์ หน้ามารนาชชนิด เพื่อหลอกให้คนตกใจ คนที่กำลังสนุกนั้นเมื่อเห็นผีก็กลัว วิ่งหนีกันอลหม่าน ดังนั้น คนโบราณจึงต้อง เตือนลูกหลานเสมอว่า อย่าสนุกจนลืมตัว ต้องหาทางที่หนีที่ไล่ด้วย เมื่อผีหายตัวไป ผู้คนก็กลับมา สนุกกันอีก การที่มีผีตาโขนมาปรากฏหลอกคนเช่นนี้ ว่าตามปรัชญาธรรมแล้วก็คือ ตัวสติ คอยเตือน ไม่ให้คนเล่นสนุกจนลืมอันตรายแก่ชีวิตซึ่งจะตกอยู่ในความประมาท นั่นเอง ปัจจุบันโอวาท ของพระพุทธเจ้าสังฆาภิบาลทั้งหลายว่า สังฆาภิบาลทั้งหลายมีอันเสื่อมไปเป็นธรรมดา พวกเราทั้งหลาย จึงอย่าประมาท

คติธรรมจากการรดน้ำดำหัว

คติจากการรดน้ำดำหัวผู้หลักผู้ใหญ่ในเทศกาลสงกรานต์ ท่องเรื่องนี้มาจากประการสำคัญ อย่างหนึ่งในเทศกาลสงกรานต์ คือนับตั้งแต่ทำวกบิลพรหมยอมถูกตัดศีรษะของตนแล้ว ปัญหาที่ ตามมาคือหาที่ทิ้งไม่ได้ ถ้าทิ้งไปในอากาศ ฝนก็จะแล้ง ทิ้งไปในทะเล น้ำก็จะแห้ง ทิ้งลงดิน ไฟก็ จะไหม้ จึงต้องนำไปบรรจุไว้ยอดเขาไกรลาส เมื่อครบปีธิดาทั้ง ๗ (นางสงกรานต์ตามวันทั้ง ๗) คนของ ท่านก็นำมาสร่งน้ำพร้อมด้วยทำประทักษิณรอบเขาขึ้น แล้วบรรจุไว้ดังเดิม ปรัชญาธรรมที่จะได้ จากเรื่องนี้ คือ

๑. สืบเนื่องจากการที่ธิดาสรงน้ำศีรษะทำวกบิลพรหม จึงมีพิธีรดน้ำดำหัวผู้หลักผู้ใหญ่ แสดงถึง ความเคารพ กราบไหว้ เพื่อขอศีลขอพร (เชษฐาปจายิโน) ผู้ใดทำได้ดังนี้ ผู้นั้น ย่อมได้รับพร คือ อายุ วรรณะ สุขะ พละ

๒. สืบเนื่องจากการที่ธิดานำศีรษะทำวกบิลพรหมเวียนประทักษิณรอบเขาไกรลาสสามรอบ จึงมีการแห่พิธีต่าง ๆ มีการแห่ต้นปราสาทผึ้ง เป็นต้น สามรอบ ในโบราณสถาน เช่น วิหาร เป็นต้น

๓. สืบเนื่องจากการที่ทิ้งศีรษะของทำวกบิลพรหมไปที่ไหน ๆ ไม่ได้ ต้องเก็บไว้บูชา ดูแลรักษา อย่างดี หมายถึงว่า ลูกต้องเลี้ยงดูพ่อแม่ อยู่ในโอวาทของพ่อแม่ ถ้าวัวพ่อแม่เป็นพรหมของลูก (พुरुหมาดิ มาตาปิตโร) หากไม่ปฏิบัติอย่างนี้แล้ว ลูกคนนั้นก็ได้รับความเดือดร้อน ดังเช่นไฟไหม้ ฝนแล้ง น้ำทะเลแห้ง ฉะนั้น

คติธรรมจากการลอยกระทง

คติจากเทศกาลลอยกระทงในวันเพ็ญเดือน ๑๒ นั้น มีคติหลายประการ โดยคติหนึ่งนั้นคือ บูชาแม่พระคงคา เทพเจ้าแห่งแม่น้ำ ผู้ดูแลรักษาน้ำให้แก่มนุษย์ ซึ่งกระทงนั้น ถือเป็นเครื่องสักการะ ที่ทำขึ้นให้สามารถลอยน้ำไปได้ ภายในนั้นมีดอกไม้ ฐูปเทียน เงินหรืออื่น ๆ ที่เห็นว่าดีมีค่า พิธี เช่นนี้เพื่อขอขมาลาโทษต่อแม่พระคงคา ในคติทางพุทธศาสนาคือการแสดงถึงความกตัญญูต่อบุคคล

ต่อแม่น้ำลำธาร และก่อนที่จะลอยลงน้ำไปนั้น ถ้าเป็นหนุ่มสาวก็จะอธิษฐานกันว่า ขอให้ได้พบกันและ
เป็นเนื้อคู่กันทุก ๆ ชาติ พิธีลอยกระทงอีกคติหนึ่ง คือ เป็นการบูชารอยพระพุทธรบาท ณ ริมฝั่ง
แม่น้ำนัมมะทาของประเทศอินเดีย

* * * * *